

**ИНЪИКОСИ
НАБАРДИ ҚОДИСИЯ
ДАР САРЧАШМАҲОИ
ТАЪРИХӢ ВА “ШОҲНОМА”-ҲО**

Юлдошев Абдулло Курбонмаматович, н.и.ф.,
доценти кафедраи таърихи адабиёти
тоҷики Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
(Тоҷикистон, Душанбе)

**ОСВЕЩЕНИЕ БИТВЫ ПРИ
КАДИСИИ В ИСТОРИЧЕСКИХ
ИСТОЧНИКАХ И «ШАХНАМЕ»**

Юлдошев Абдулло Курбонмаматович, к.ф.н.,
доцент кафедры истории таджикской
литературы ТНУ (Таджикистан, Душанбе)

**REFLECTION OF
BATTLE OF QADISIYA IN
HISTORICAL SOURCES AND
"SHAKHNAME"**

Uldoshev Abdulla Kurbonmamatovich, candidate
of philological sciences, Associate Professor of the
department of the history of Tajik literature under
the TNU (Tajikistan, Dushanbe),

E-mail: romish2004@inbox.ru

Вожаҳои калидӣ: Қодисия, набард, Саъд, Рустам, араб, Сосониён, шикаст, инқироз, дин

Мақола ба масъалаи инъикоси набарди Қодисия дар сарчашмаҳои таърихӣ ва “Шоҳнома” ихтисос ёфтааст. Тазаққур меравад, ки дар сарчашмаҳои арабӣ-мусулмонӣ ва “Шоҳнома” набарди Қодисия, ки соли 636 дар наздикии Куфаи имрӯза доир шуда буд, мавқеи муносибери шигол кардааст. Оннабарди тақдирсозе буд, ки раванди инқирози шоҳанишоҳии Сосониро бебозгаишт гардонид. Бохте, ки насиби халқҳои эронӣ шуд, на танҳо аз даст рафтани шоҳаншоҳӣ буд. Таъкид меравад, ки бо инқирози давлати Сосониён халқҳои эронӣ дигар натавонистанд ба қувваи сиёсии бузург табдил ёбанд ва нақше дар сиёсатҳои минтақавӣ ва фароминтақавӣ дошта бошанд. Дар набарди Қодисия фурупоиши ниҳодҳои давлатии Сосониён низ таҷассум ёфтааст. Масалан, дар ҳама таҳқиқот мегузарад, сипоҳи Дайламиён, ки аз чаҳор ҳазор савора иборат буд, аз пуштибониҳои лашқари Рустам хурдорӣ мекунад. Бино ба маълумоти Табарӣ ва таъкиди Ибн ал-Асир сарлашқари Форс ҳам чандон тарафдори Рустам набуд. Ба назари муаллиф дар ниҳони набарди Қодисия, махсусан номаи Рустам ба бародараш, метавонад нуқтаи назари Фирдавсӣ дар бораи ҳуҷуми лашқари араб ба хоки Эронишаҳр ифода ёфта бошад. Чунин мулоҳиза дар он ҷо гуфта мешавад, ки номаи Рустам дар матни Табарӣ, Саалибӣ ва муаллифи деринатар Ибн ал-Асир намегузарад. Ин нома танҳо дар “Шоҳнома” ва то ҷое дар тарҷумаи арабии “Шоҳнома” омадааст. Хулосаи нуқтаи назари Фирдавсӣ метавонад байте бошад, ки иқтибосаи кардем: “Зиёни қасон аз паи суди хеш, Бичӯяндӯ дин андар оранд пей”.

Ключевые слова: Кадисия, битва, Саад, Рустам, араб, Сасаниды, поражение, крушение, вера

Статья посвящена освещению битвы при Кадисии в исторических источниках и «Шахнаме». Подчеркивается, что битва при Кадисии между отрядами арабского халифата и отрядами армии Сасанидской империи состоялась в 636 году неподалеку от города Куфа в Ираке. Битва была судьбоносной. Она ускорила процесс крушения Сасанидской империи и превратила его в необратимый процесс. Подчеркивается, что с крушением Сасанидской империи иранским народам более не суждено было оставаться великой политической силой и сыграть ощутимую роль в региональной и субрегиональной политике. В битве при Кадисии отражен и развал государственных структур Сасанидской империи. Например, во всех исследованиях наблюдаем, что отряд Дайламитов, состоящий из четырех тысяч всадников, воздержался от поддержки отрядов Рустама. По сведениям Табарии и далее Ибн аль-Асира, военачальник Фарса также не оказал поддержку отрядам Рустама. Автор считает, что в изложении битвы под Кадисией, в особенности в письме Рустама своему брату, могла бы быть отражена точка зрения Фирдоуси относительно арабского нашествия в пределы Сасанидской империи. Такое предположение высказано на том основании, что текст письма не проходит в упомянутых в статье трудах Табарии, Саалиби и более позднего автора Ибн аль-Асира. Возможно, суть точки зрения Фирдоуси выражена следующим бейтом: “Вред другим в свою пользу, Ицут, но преподносят веру как предлог”.

Keywords: Qadisiya, battle, Saad, Rustam, Arab, Sassanids, defeat, collapse, faith

The article is devoted to the coverage of the battle of Qadisiya in historical sources and "Shahnameh". It is emphasized that the battle of Qadisiya between the detachments of the Arab Caliphate and the detachments of the army of the Sasanian Empire took place in 636 near the city of Kufa in Iraq. The battle was fateful. She accelerated the process of the collapse of the Sasanian Empire and turned it into an irreversible process. It is emphasized that with the collapse of the Sasanian Empire, the Iranian peoples

were no longer destined to remain a great political force and play a significant role in regional and subregional politics. The battle of Qadisiya also reflected the collapse of the state structures of the Sasanian Empire. For example, in all studies it passes that the Daylamite detachment, consisting of four thousand horsemen, refrained from supporting Rustam's detachments. According to Tabari and further, Ibn al-Athir and the commander of Fars also did not support Rustam's detachments. The author believes that the presentation of the battle of Qadisiya, especially in Rustam's letter to his brother, could reflect Firdowsi's point of view about the Arab invasion of the Sassanid Empire. This assumption is made on the grounds that the text of the letter does not appear in the works of Tabari, Saalibi and the later author Ibn al-Athir mentioned in the article. Perhaps the essence of Firdowsi's point of view is expressed by the following bait: "Harming others in their own favor, Seeking, but presenting faith as a pretext.

Пешгифтор. Набарди Қодисия набарди тақдирсозе буд, ки моҳи шавволи соли 15-уми хичрии камарӣ баробари 636 мелодӣ ба замони хилофати ҳазрати Умар ибни Хаттоб ва подшоҳии Яздгирди Шаҳриёр дар наздикии Куфа миёни лашкари ислом таҳти фармондеҳии саҳоба Саъд ибни Аби Ваққос ва лашкари шоханшоҳии Сосонӣ таҳти фармондеҳии Рустами Фаррухзод сурат гирифта буд, ки чаҳор рӯз идома дошт.

Қабилаҳои араб, ки дар саросари сарҳадҳои ҷанубӣ ва ҷанубу ғарбии империяи Сосонӣ зиндагӣ мекарданд, на ҳама вақт бо давлатдорони эронӣ дар ҳолати мусолиҳа буданд. Вазъиятҳои буд, ки мифологияи халқҳои эронӣ Ажидаҳокро Заҳҳок кард ва ӯро ба ривояти "Шохнома" ба наҷод араб ҳам баровард. Ба ғайр аз афсонаи Заҳҳок дар "Шохнома" то зуҳури Сосонӣ қиссаи набарди Шуайб бо лашкари шоханшоҳӣ инъикос ёфтааст, ки агар ҳақиқате дошта бошад, ба замони подшоҳии Дороб писари Хумой падари Дорой III буд. Ҳамон Дороб, ки мифологияи эронӣ боз ҳам ба ривояти "Шохнома" аз ӯ падари Искандари Македониро бофт. Ангезаи дар хотираи таърихӣ халқҳои эронӣ инъикос ёфтани ишораҳо ба қабилаҳо ва ё қудратҳои сиёсии араб шояд дар он бошад, ки арабҳои қаҳтонӣ (яманӣ) дар давоми ҳазорсолаи якуми то милод ду давлат доштанд, яке Маин дигаре Сабаъ. Давлати Сабаъ ва маликаи вай Билқис дар Таврот ва Қуръони карим ёд шудааст.

Ба нигориши Фирдавсӣ сарлашқаре ба номи Шуайб аз қабилаи Қутайб ба хоки Эроншаҳр лашқар мекашад. Бар асари муҳорибаи шадиде, ки миёни ду сипоҳ сурат мегирад, лашқари Шуайб шикаст мекунад ва ҳуди ӯ кушта мешавад. Дороб ба расми укубат ба қабилаи саркаш супоридани божи дусоларо бор мекунад [7, с.500-501].

Рустами Фаррухзод писари сипаҳбуди Хуросон Фаррухи Хурмузд буд, ки ба фармони шаҳбону Озармидухт кушта шуда буд. Рустами Фаррухзод касе мебошад, ки ба интиқоми хуни падар ба чашмони шаҳбону Озармидухт мил кашида буд [6, с.447; 5, с.549]. Қатли шаҳбону монет намешавад, ки Яздгирди Шаҳриёр Рустами Фаррухзодро сарлашқари душвортарин набард таъйин кунад.

Набард бо пирӯзии лашқари ислом анҷом меёбад. Аз ҷумлаи ғаниматҳои, ки ба дасти лашқари ислом афтада буд, моёи ифтихори ҳазоронсолаи шоханшоҳҳои эронӣ *дирафши қовиён* низ буд. Набарди Қодисия ду моҳ пештар аз ҳамлаи муваффақонаи Саъд ибни Абӣ Ваққос ба Мадоин – пойтахти шоханшоҳии Сосонӣ рух дода буд. Ин набард дар сарчашмаҳои арабӣ мусулмонӣ, аз ҷумла "Таърихи Табарӣ" ва "Шохнома" инъикоси то ҷое муфассал гирифтааст.

Матнҳо. Дар "Шохнома" набарди Қодисия ва мавзӯҳои вобаста ба ин набард дар ҷопи интиқодии Душанбе дар *дусаду нуздаҳ* байт омадааст. Раҳи сужае, ки дар ин дусаду нуздаҳ байт мегузарад, беш аз ҳама ба номаи Рустами Фаррухзод ба бародараш баҳшида шудааст. Дар нома таассуфи Рустам ва эҳтимол гудози Фирдавсӣ аз инқирози шоханшоҳии Сосонӣ ва умуман давлатдорӣ эронӣ баён шудааст. То мо тавонем ҷудо кунем, ки дар нома таассуфи Рустам ва ё гудози Фирдавсӣ баён шудааст, зарур менамояд, ки матни интиқодии Душанбе бо ду матни интиқодии дигари "Шохнома" – матни Москва ва матни Ҷалол Холиқии Мутлақ муқоиса карда шавад. Зеро агар гӯем, ки масалан;

*Зиёни қасон аз паи суди хеш,
Бичӯянду дин андар оранд пеш.*

ва ё:

*Бирезанд хун аз паи хоста,
Шавад рӯзгори меҳон коста*

ва ғайра назари Рустами Фаррухзод аст, ки мусалламан мусулмон набуд ва ё назари ҳаким Абулқосими Фирдавсӣ мебошад, ки бо ҳама ҳол мусулмони комил буд. Ва то фаромӯш нашавад, маънии "Шавад рӯзгори меҳон коста" ба моҳият ҳукми ояти 34-и сураи ан-Намлро

мемонад, ки чунин аст: “Инна-л-мулука изо дахалу қарятан афсадуҳо ва ҷаалу айззата аҳлиҳо азилла” [4].

Дар нашри интиқодии Москва таҳияи Андрей Бертелс набарди Қодисия дар *дусаду бисту панҷ* байт ва да нашри интиқодии Ҷалол Холиқии Мутлақ мавзӯи мавриди назар дар *дусаду бисту се* байт омадааст. Таъкид мекунем, ки ба назари мо дар дусаду чанд байти набарди Қодисия **мавқеи сиёсӣ** нисбат ба лашкаркашии арабҳо ба самти хоки Эроншаҳр баён шудааст.

Муҳаммад ибни Ҷарири Табарӣ дар “Таъриху-р-русул ва-л-мулук” Рустами Фаррухзодро дар ҷилди III ҷоп ва таҳияи донишманд Муҳаммад Абулфазли Иброҳим *бисту ҷор* бор зикр кардааст. Мо ишораҳои дахлдори Табарӣ ва баъзе сарчашмаҳои дигари арабу мусулмониро вобаста ба набарди Қодисия дар муқоиса бо матни “Шоҳнома” баррасӣ хоҳем хоҳем кард, то тавонем мулоҳизаи санҷидае пешниҳод кунем, ки байтҳои пурғудози “Шоҳнома” мавқеи сиёсии ҳақими Тӯсро ифода мекунанд, ё маънии дигар доранд. Масалан, то, такрор ҳам шавад, тавонем бигӯем, ки нисбати ҳамлаи лашкари ислом “Зиёни қасон аз паи суди хеш...” мавқеи Фирдавсӣ мебошад, ё аз ин пеш ҳам чунин мавқеъ баён шуда буд.

Набарди Қодисия дар ривояти Табарӣ. Чун аллома Табарӣ (838-923) солҳо пеш аз Фирдавсӣ зиндагӣ ва фаъолият кардааст, салоҳ ба назар мерасад, муқаррар кунем, ки ӯ ва сарчашмаҳои ӯ дар бораи Рустами Фаррухзод ва умуман набарди Қодисия чӣ гуфтаанд?

Дар сиёки нигориши рӯйдодҳои соли 13 ҳиҷрӣ (631\632) аллома Табарӣ менависад, ки “Чун Фаррухзод кушта мешавад, Рустам меояд ва Озармдухтро ба қатл мерасонад”. Табарӣ дар сиёки ҳамин хабар менависад, ки Рустамро Бӯрондухт ихтиёр карда буд, то авзои Форсро, ки ошӯбзада буд, ором кунад [6, с.447]. Дар ҷои дигар дар давоми ҳамин ривоят Табарӣ менависад, ки Рустам волии Форс таъйин мешавад ва меафзояд, ки Рустам *мунаҷҷим ва ситорашинос ҳам буд* [6, с.449]. Табарӣ мефзояд, ки “Дирафши қовиён – парчами Хусрав, ки аз пӯстҳои паланг буду ҳашт зироъ бар ва дувоздаҳ зироъ дарозӣ дошт”, ба дасти Баҳмани Ҷодуя буд [6, с.454]. Ва боз дар соли 13 ҳиҷрӣ Фирӯзон ва Рустам ба шаҳбону Бӯрондухт духтари Хусрави Парвиз мурочиат карданд ва пурсиданд, ки шаҳбону дастур диҳад, то номҳои занон ва канизакони Хусрави Парвиз ва номҳои занон ва канизакони оли Хусрави Парвизро нависанд. Шаҳбону дастур медиҳад. Ва сипас, чун дастур иҷро мешавад, бо номае ба онҳо мефиристанд. Онҳо ба ҷустуҷӯи занон ва канизакон даст мезаданд. Ва касе аз занон намонда буд, ки ҳозир накарда бошанд... то писареро аз писарони Хусрав пайдо кунанд. Аз байни онҳо касе пайдо намешавад. Ва касе аз занон мегӯяд, як писар мондааст, ки номаш Яздгирд аст, аз фарзандони Шаҳриёр писари Хусрав. Модараш аз мардуми Бодуриё. Ба он зан кас мефиристанд ва ӯро бо писараш ҳозир мекунанд. Он зан ба Бодуриё, вақте ки Шерӯя дар Кохи Сафед ба куштани писарон азм карда буд, фирор намуда буд... Он зан ҷои писарашро мегӯяд. Меоваранд ва подшоҳаш мекунанд. Яздгирд бисту як сол дошта буд [6, с.478; 2, с.448].

Дар мактуби Саъд ибни Абӣ Ваққос ба ҳазрати Умар ба соли 14 ҳиҷрӣ таъкид шуда буд, онҳое, ки ба ҷанги мо сафарбар кардаанд, Рустам ва ҳамгинони ӯ мебошанд. Онҳо мехоҳанд моро биларзонанд ва шикананд, мо низ мехоҳем биларзонемашон ва парешонашон кунем. Кор ба дасти Худо. Ҳазрати Умар дар ҷавоб фармуда буданд, ки дар ҷоят бимон, то Худованд душманатро биларзонад. Агар Худованд ба ту таъкиби онҳоро насиб гардонад, ту дунболагир кун, то ин ки Мадоинро фатҳ кунӣ [6, с.492]. Дар ҷои дигар чун Саъд ибни Абӣ Ваққос ба ҳазрати Умар менависанд, ки Яздгирд, Рустами Фаррухзодро сарлашкар гуморидааст ва ӯ лашкар меорад. Дар ҷавоб ҳазрати Умар менависанд, ки ғамгин мабош. Вале чанде аз аҳли назарро ба назди Рустам фирист [6, с.495]. Месазад таъкид кард, ин нахустин ташаббуси ҳазрати Умар мебошад, ки **фиристода** ба назди эронӣ фиристанд, то кор ба ҷанг накашад. Ихтиёри фиристода ба Саъд ибни Абӣ Ваққос воғузур карда мешавад. Дар зайли ҳамин хабар Табарӣ қавли Саъд ибни Ваққосро меоварад, ки гуфта буд, мо бештар аз ҳафт ҳазор нестем, мушрикони тақрибан сӣ ҳазор [6, с.495].

Оқибат инчунин бо тақозои ҷониби сосонӣ Муғира ибни Шуъба ба ҳузури Рустам фиристода мешавад. Рустам мепурсад, ки шуморо чӣ ба ин ҷо овард? Муғира дар ҷавоб мегӯяд: “Мо қавме будем дар бадкорӣ ва гумроҳӣ. Оллоҳ ба мо Пайғамбаре фиристод. Худо ба туфайли ӯ моро хидоят кард, Мо ба туфайли ӯ рӯзӣ ёфтем. Ва миёни он чӣ ба мо рӯзӣ шуд, донае буд, ки гумон мерафт, ки дар ин диёр мерӯяд. Вақте мо хӯрдём ва ба наздиконамон ҳам додем гуфтанд: “Моро тоқати нахӯрдани ин дона нест. Моро ба ҳамон замин бибаред, то аз он дона бихӯрем”. Рустам дар ҷавоб мегӯяд “Пас, мо шуморо мекушем”. Муғира дар ҷавоб мегӯяд: “Агар куштед, мо ба ҷаннат меравем, агар шуморо куштем, ба дӯзах меравед. Ё шумо чиза медиҳед”. Вақте Муғира

дар бораи чизя мегӯяд эронӣён мағал мебардоранд ва таҳдид мекунад, ки байни мову шумо наметавонад сулҳ шавад. Муғира мегӯяд: “Шумо аз дарё мегузаред ё мо гузарем”? Рустам мегӯяд, ки мо мегузарем. Сипас мусулмонон имкон медиҳанд, ки эронӣён аз дарё гузаранд. Ба қавли Табарӣ пасон мусулмонон ҳамла мекунад ва эронӣёнро шикаст медиҳанд [6, с.496-497].

Табарӣ давом медиҳад, ки Рустам аз ҳузури шоҳаншоҳ Яздгирд озурда ва ғазоболуд мебарояд. Ӯ, менависад Табарӣ, **ситорашинос ва кохин** ҳам буд [6, с.501].

Дар ривояти дигар ба рӯзи Армос, яке аз рӯзҳои ҳалқунандаи набарди Қодисия Рустам шабона хоб мебинад, ки фариштае аз осмон фаромада, камонҳои ёрони ӯро гирифта банд мекунад ва сипас бо камонҳо ба осмон бармегардад. Рустам озурда ва парешон бедор мешавад ва меҳтарони худро даъват намуда, хоби худро мегӯяд. Сипас давом медиҳад, ки худо моро огоҳ мекунад, ки агар аҳли Форс моро тарк карда бошанд, огоҳ бош. Қиёми аҳли Форс ба муқобили Рустам хабари муҳаққак аст, ки дар “Ал-Комил”-и Ибн ал-Асир низ омадааст [2, с. 440]. Дар доираҳои шарқшиносӣ “Ал-Комил”-и Ибн ал-Асир (1160-1234) дар таҳияи солҳои ҳафтодими асри XIX-и Йоханнес Торнберг ба масобаи хулосаи таърихнигорӣ арабу мусулмонӣ шинохта мешавад. Рустам давом дода мегӯяд: “Оё намебинед, ки пирӯзӣ аз мо баргирифта шуд. Намебинед, ки бод ба муроди душмани мо мезавад. Мо наметавонем ба онҳо баробар башем”. Бо ин ҳама Рустам ба асп савор мешавад ва мегӯяд, ки пагоҳ ба муқориба медароём. Яке аз ҳамраҳони ӯ мегӯяд, ки Худо хоҳад. Рустам мегӯяд, агар Худо нахоҳад ҳам. Сипас Рустам ба оҳанги тамсил давом медиҳад, ки рӯбоҳ он гоҳ хиёнат мекунад, ки шер бимирад. Ба қавли Табарӣ ин ҷо Рустам марги Хусрави Парвизро дар назар дорад. Рустам давом медиҳад, ки метарсам, имсол соли маймун бошад. [6, с.529-530]. Ба ривояти Табарӣ дар набарди Қодисия Рустам кушта мешавад. Бар хилофи ривояти “Шоҳнома” Рустамро марде бо номи Ҳилол аз қаблаи Тамим кушта буд [6, с.566].

Вачҳи ба тафсили бештар овардани ахбори Табарӣ дар бораи Рустам ва набарди Қодисия ҳамон аст, ки ишора карда будем. Маълум мешавад, ки Табарӣ умуман аз номаи Рустам ба бародараш **ёд намекунад**. Ҳамон нома, ки дар он эҳтимол назари Абулқосими Фидавсӣ нисбат ба кишваркушоии араб аз забони Рустами Фаррухзод баён шудааст.

Набарди Қодисия дар ривояти Фирдавсӣ. Достони подшоҳии оғанда ба нокомиҳои фочабори Яздгирди Шахриёр дар матни интиқодии Душанбе бо фаро гирифтани фасли “Таърихи анҷоми “Шоҳнома” дар 858 байт омадааст. Дар ин нашр бахши подшоҳии Яздгирд ва умуман “Шоҳнома” бо байтҳои:

*Намирам пас аз ин, ки ман зиндаам,
Ки тухми суханро парокандаам.
Ҳар он кас, ки дорад ҳушу рою дин,
Пас аз марг бар ман кунад офарин*

тамом мешавад [8, с.494]. Ҳамин дoston дар нашри интиқодии Москва, таҳияи Андрей Бертельс, ки аз 865 байт иборат аст, низ бо ҳамин ду байт хотима мегирад, вале Андрей Бертелс зарфи макорро дар садри байти якум дар аввали байт овардааст: “Пас аз ин намирам, ки ман зиндаам...” [9, с. 382]. Холиқии Мутлак бахши подшоҳии Яздгирдро дар 894 байт оварда, ба гунаи дигар анҷоми “Шоҳнома”-ро сабт кардааст:

*Саромад кунун қиссаи Яздгирд,
Ба моҳи сипандормаз рӯзи ирд,
Зи ҳичрат шуда панҷу ҳаштод сол,
Ба номи чаҳондовари кирдигор [10, с. 488].*

Дар бахши подшоҳии Яздгирд, мавзуи набарди Қодисия дар матни интиқодии Душанбе дар 221 байт омадааст. Дар сиёки ҳамин мавзӯ номаи Рустами Фаррухзод, ки дар *яксаду чор* байт навишта шудааст, дар бобати муайян намудани мавқеи Фирдавсӣ аз ин набард ва умуман аз ҳуҷуми арабҳо ба Эронзамин аҳамияти ҷавҳарӣ дорад. Нома дар матни интиқодии Москва дар *сад* байт ва дар матни интиқодии Ҷалол Холиқии Мутлак дар *наваду ҳашт* байт омадааст.

Ёдовар мешавем, ки дар нигориши Муҳаммад ибни Ҷарири Табарӣ зикре дар бораи номаи Рустами Фаррухзод ба бародараш **нарафтааст**. Абу Мансури Саолибӣ ҳам дар “Ғура” ёде аз номаи мазкур **накрдааст**. Дар “ал-Комил фи-т-таърих”-и Ибн ал-Асир низ мо натавонистем нишоне аз ин нома пайдо кунем. Ва танҳо дар тарҷумаи арабии “Шоҳнома” Фатҳ ибни Али Бундорӣ, шояд ба ҳукми поси амонатдорӣ ба матни Фирдавсӣ ёде аз номаи Рустами Фаррухзод ба бародараш намудааст.

Набарди Қодисия дар “Шоҳнома”-и Бундорӣ. Бундорӣ менависад: “Рустам ахтаршуморӣ медонист. Толеи эронӣро дид, ки рӯй дар нухусат дорад. Донист, ки неъматашон ба меҳнат бадал хоҳад шуд. Ба бародари худ навишт ҳама афсус ва андӯх. Ва гуфт, ки: “Ман дар асрори кавокиб нигаристаам ва пардаҳо аз авокиби корҳо бардоштаам. Хонадони Сосонӣ тухӣ шавад ва расми подшоҳияшон барафтад. Офтоб ва Моҳ ва Зухра толеи араб аст. Онон ҳама хубӣ ва баландӣ хоҳанд дид. Аммо аз сӯи мо мизон аз ситораи хушбахтӣ тухӣ аст. Ва чуз сахтию шӯрбахтӣ насибе надорем. Вақте ки менигарем, кори бузурге дар пеш дорем ва бо ҳодисаи азиме даст ба гиребонем. Беҳтар он аст, ки хомӯш бошем ва кор ба Худо воғузорем, ки дорандаи заминро осмон аст. Расулоне дар миёни мо ба омаду шуд пардохтаанд. Онон меҳоҳанд, ки заминро тақсим кунем ва он сӯи Фурот аз онон бошаду ин сӯ аз онҳо мо. Ва мо роҳи бозор бар онон бикшоем, то биёяндӯ бираванд ва хариду фурӯш кунанд. Ва суханашон ин аст. Эӣ кош ба амалашон яке мебуд. Ҳар рӯз чанге дармегирад ва шуморе аз эронӣ кушта мешаванд. Онон, ки бо мананд, ба далерии худ мағруранд ва ба мардонагиву фаровонии лашкари худ меболанд. Ва душманро хурд ва бемиқдор мешуморанд. Ва намедонанд, ки гардиши фалак чист?”

Чун номаи ман бархондӣ амвол ва ганҷина баргир ва бо саворон ва пиёдагони худ рӯй ба Озарбойҷон неҳу дар он билод паноҳ гир. Ҳоли ман ба модар бигӯй. Ва аз ӯ бихоҳ, ки маро дуо кунад. Бар ту бод, ки подшоҳро неку нигоҳ дорӣ, ки аз ин хонадон чуз ӯ касе бар чой намондааст. Худо хофиз ва нигоҳбони ӯ бод. Дар нома суханони бисёр гуфта буд. Чун ба поён омад, муҳр бар ниҳод ва назди бародар фиристод”[1, с.611].

Мо тарҷумаи арабии Бундориро, ки ба форсӣ Абдулмуҳаммади Оятӣ гардонидаст, аз он ба пуррагӣ овардем, то қазовате, ки дар бораи нигориши Фирдавсӣ хоҳем кард, воқеъбинона сурат гирад. Ба назари мо аҳамияти тарҷумаи арабии “Шоҳнома” пеш аз ҳам дар он аст, Бундорӣ аз он дастхатҳои “Шоҳнома” истифода бурдааст, ки то охири асри XII дар таомули адибон ва олимони қарор доштанд. Маълум аст, ки қадимтарин дастхати то мо расидаи “Шоҳнома” – дастхати Флоренсия соли 1217 нигошта шудааст.

Абулқосими Фирдавсӣ дар нигориши подшоҳии Яздгирд, то чое аз қоида берун рафтааст. Нигориш хутбаи тоҷузори кӯтоҳе дорад ва бештар ба мавзӯҳои бебақои дунё бахшида шудааст[8, с.416-418]. Ростӣ дар гузориши Фирдавсӣ дар оғози бахши подшоҳии Яздгирди Шаҳриёр мо маънии байти зеринро :

Бар ин гуна то сол шуд бар ду ҳашт,

Ҳама моҳу хуршед бар сар гузашт[8,с.418].

нафаҳмидем, зеро бевосита баъди ин байт Фирдавсӣ ба мавзуи лашкар кашидани Саъд ибни Абӣ Ваққос мегузарад. Ва чун ин байт дар ҳамини сиға дар ду матни интиқодии дигар омадааст, мо тахмин мекунем, ки Фирдавсӣ шояд зери шумораи “ду ҳашт” ҳама солҳои подшоҳии Яздгирдро дар назар дошта бошад.

Баробари расидани хабарии лашкар кашидани Саъд ибни Абӣ Ваққос Яздгирд ба Рустам мефармояд, то сипоҳро омода кунад. Фирдавсӣ ҳам Рустамро, чун ситорашумар сифат менамояд, ки ба қавли Табарӣ муҳолифат намекунад[8,с.419].Фирдавсӣ боз менависад, ки пас аз сӣ моҳи фармон набарди Қодисия сар мешавад. Ин амр низ ба эҳтимол ба тақозои қофия шуда бошад:

Бар ин гуна то моҳ бигзашт сӣ,

Ҳама разм ҷустанд дар Қодисӣ [8, с. 420].

зеро дар матни Москва ва дар матни Холиқии Мутлақ низ ҳамин сиға омадааст.

Пеш аз оғози набард ба қавли Фирдавсӣ Рустам бо хунари ситорашуморӣ фол мебинад ва ба хулосае меояд, ки: “... ин размро рӯй нест, Раҳи оби шоҳон бад-ин ҷӯй нест”. Фирдавсӣ меафзояд, ки: “*Биёварл суллобу ахтар гирифт, Зӣ рӯзи бало даст бар сар гирифт*”[8, с. 420].Сипас Рустам ба навиштани нома ба бародараш шурӯъ мекунад. Дар нома Рустам таъкид мекунад,ки:

а) ин хона яъне Эронзамин аз подшоҳӣ холи шудааст, бинобар ин “*На ҳангоми фирӯзиви фараҳист*”;

б) мегӯяд, дурахши офтоб ба он далолат мекунад, “*К-аз ин чанг моро бад ояд иштоб*”, зеро “*Зи Баҳромӯ Зухраст моро газанд, Навоҷд гузаштан зи чархи баланд. Ҳамон Тиру Кайвон баробар шудааст, Аторуд ба бурҷи Дупайкар шудааст*”. (Номи бурҷҳои осмонӣ месазад чунин дониста шавад: Баҳром – Миррих, Зухро – Венера (Ноҳид), Тир – Меркурий, Кайвон – Сатурн, Аторуд – Меркурий, Дупайкар – Цавзо (Близнецы);

в) Рустам изҳори бовар мекунад: “*К-аз ин пас шикаст ояд аз тозиён*”;

г) Рустам мегӯяд, ки **фиристодаи** араб омад ва гуфт, ки аз Қодисия то лаби рӯди Бор (Фурот) ба шаҳриёр вогузор мекунем, ба шарте, ки барои ба шаҳре рафтан, ки бозор дорад, ба мо роҳ кушоанд;

д) Рустам меафзояд, ки **фиристода** боз шарт гузошт, ки мо боҷи гарон супорем ва аз баҳри тоҷ гузарем. Ва гуфт, ки ҳукми шоҳаншоҳро қабул хоҳанд кард.

е) Рустам менависад, ки ба қавли **фиристода** бовар намекунад; Мегӯяд ба чанг бояд омода шавем;

ё) Рустам чун фарзанд аз бародараш мепурсад, ки салом ӯро ба модараш расонад. Меафзояд, ки агар хабари марги ман расад, гамгин машав. Аз ин ҷаҳон ҳама мераванд;

ж) Рустам иқро менамояд: “*Ки ман бо сипоҳе ба сахтӣ дарам, Ба ранҷу ғаму шӯрбахтӣ дарам*”;

з) Даъват мекунад, ки аз шоҳаншоҳ пуштибонӣ кунад. Зеро: “*Чу бо тахт минбар баробар шавад, Ҳама ном Бубакру Уммар шавад*” Дар матни Москва ва Холикии Мутлақ радиф бачои шавад “*кунанд*” омадааст;

и) Дар бораи пайомади ахлоқии шикасти эронӣ Рустам мегӯяд: “*Тиромӣ шавад кажживу костӣ*” ва “*Нажоду ҳунар камтар ояд ба бар*”;

к) Рустам ба сӯзи гудози бештар мегузарад ва мегӯяд: “*Зи Эрон аз Турк в-аз тозиён, Нажоде навид ояд андар миён*”, ки:

*Зиёни қасон аз паи суди хеш,
Бичӯянду дин андар оранд пеш...
Бирезанд хун аз паи хоста,
Шавад рӯғори меҳон коста;*

Пештарак аз ин Рустам (ва ё Фирдавсӣ) ду хулосаи дигар менамояд, ки воқеияти кишваркушоӣ ва дингустарии арабро ба тавре ифода мекунад:

*Чу бо тахт минбар баробар шавад,
Ҳама ном Бубакру Уммар шавад...
На тахту на дайҳим бинӣ, на шаҳр,
Зи ахтар ҳама тозиёнро баҳр;*

л) Рустам афсӯс меҳӯрад, ки ҳамраҳони ӯ “*Надонанд, к-ин ранҷ кӯтоҳ нест*”;

м) Рустам ба пирӯзӣ дар набарди Қодисия бовар надорад ва бо сӯзи сахте мегӯяд:

*Ки ин Қодисӣ гӯргоҳи ман аст,
Қафани ҷавшану хун қулоҳи ман аст; [8, с. 420-428].*

Ҳамин тавр ҳам менамояд. Рустам дар набарди Қодисия дар ривояти Фирдавсӣ ба дасти Саъд ибни Абӣ Ваққос кушта мешавад [8, с. 438]. Дар ривояти Табарӣ чунонки ишора шуд, Рустам ба дасти марде ба номи Ҳилол аз қаблаи Тамим. Шикасти лашкари овозадори Сосонӣ роҳро ба сӯи Мадоин кушод. Саъд ибни Абӣ Ваққос пас ду моҳи пирӯзӣ дар Қодисия Мадоинро мегирад...

Номаи Рустам ба бародараш ягона номе нест, ки дар сиёки нигориши набарди Қодисия омада бошад. Рустам ба Саъд ибни Абӣ Ваққос низ номае менависад, ки дар сию се байт навишта шудааст. Дар ин нома Рустам ба ҳар ҳол аз баландиҳои воқеияти гузашта ё ҳамонрӯзаи Сосонӣ сухан мекунад, вале бо ин ҳама ба Саъд пешниҳод менамояд, ки **фиристодае** равон кунад. Яъне умеди ҳалли масъаларо аз тариқи гуфту шунид боқӣ мегузорад [8, с. 428-430]

Саъд ибни Абӣ Ваққос ба нома зуд ҷавоб мегӯяд, ки дар шонздаҳ байт гуфта шудааст. Дар нома Саъд оҳанги ҷавобаландонаи Рустамро қабул намекунад таъкид менамояд:

*Ҳар он қас, ки пеши ман ояд ояд ба чанг,
Набинад ба ҷуз дӯзаҳу гӯри танг.
Вале бо ин ҳама пешниҳод менамояд:
Ки гар шох бипзирад ин дини рост,
Ду олам ба шоҳиву шодӣ варост.*

Зиёда аз ин Саъд розӣ менамояд, ки ба назди Рустам **фиристодае** равон кунад. Номи фиристодаро Фирдавсӣ Муғира ибни Шӯба гуфтааст, ки шахси таърихӣ мебошад. Дар нигориши Фирдавсӣ, вақте ки Муғира ба пардасарои Рустам мерасад, пой ба рӯ гилем намегузорад, рӯ-рӯи хок қадам менамояд ва омада ба замин менишинад. Муғира бо як чумла ҷавоби Саъд ибни Абӣ Ваққосро баён мекунад:

*Ба Рустам чунин гуфт: “К-эй некном,
Агар дин назирӣ, алайка-с-салом”*

Рустам ин пешниҳодро намепазирад... ва кор оҳанги чанг мекунад [8, с. 433-435].

Муносибати Фирдавсӣ нисбат ба лашкаркашии араб пеш аз ҳама ба таври ошкоро дар байти “Зиёни касон аз пай суди хеш, Бичӯяндӯ дин андар оранд пеш” баён шудааст. Чун ин маънӣ дар Табарӣ ва Саолибию Ибн ал-Асир намегузарад ва ин байт дар ҳар се матни интиқодии “Шоҳнома” омадааст, мо метавонем чунин мулоҳиза пешниҳод кунем. Яъне гӯем, ки ин байт ва маъниҳои монанд дар фасли Қодисияи баҳши “Подшоҳии Яздгирд”-и “Шоҳнома” метавонад мавқеи Фирдавсиро ифода кунад.

Шояд месазад ёдовар шуд, ки пешниҳоди “Агар дин пазири, алайка-с-салом” ҳамон бозгӯи тоҷикии пешниҳоди ҳазрати Пайғамбар (с) аст, ки ба соли кушта шудани Хусрави Парвиз ба шоҳаншоҳ карда буданд. Ин мулоҳиза зиёда аз он, ки дар гузориши Табарӣ ва тарҷумаи Абу Алии Балъамӣ омадааст, ба гунаи дастхати номаи ҳазрати Пайғамбар (с) низ то мо расидааст. Бино ба ба гузориши яке аз донишмандони ростини рӯзгори охири подшоҳони Сосонӣ – аз Ҳурмузди IV то Бурондухт – Колесников А.И. он ҳазрат ба Хусрави Парвиз нома навишта буданд. Матни нома дар понздаҳ сатрҳои кӯтоҳ омадааст. Дастхати нома бино ба мулоҳизаи Алий Колесников тасодуфан соли 1963 дар ганҷинаи дастхатҳои собиқ вазири корҳои хориҷии Лубнон Анри-Филипп Фаровон ёфт мешавад [3, с.76]. Чавҳари номаи ҳазрати Пайғамбар(с) ҳамон пешниҳод ташкил медиҳад, ки Фирдавсӣ ба гунаи “агар дин пазири, алайка-с-салом” ифода кардааст...

Ин ҷо бе рӯҷӯҳои муфассал, вале бар пояи пажӯҳишҳои густарда дар бобати инкирози империяи Сосониён метавон таъкид кард, ки тақрибан аз солҳои бистуми асри VII ва хосатан пас аз ҳичрат фармудани ҳазрати Пайғамбар(с) ба Мадинаи Мунаввара ва ташаккули тадриҷии нерӯи нави сиёсӣ низомии ҷаҳонӣ дар Ҳичоз хиради садҳосолаи сиёсии Сосонӣ бо ҳама шабакаи густурдаи короҳон ин падидаи навид ё ноида гирифт.

ПАЙНАВИШТ:

1. Бундорӣ, Фатҳ ибни Алӣ. “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ (таҳрири арабӣ). Тарҷумаи форсии Абдулмуҳаммади Оятӣ/Ф.А. Бундорӣ.- Техрон, 2004.- 651с.
2. Ибни Асир. ал-Комил фи-т-таърих. Дар 13 ҷилд. Баргариҳои Ҳамид Ризо Ожир. Техрон: Асотир, 1382.- Ҷ.2.- С. 448.
3. Колесников А.И., Две редакции письма Мухаммеда Сасанидскому шаху Хосрову II Парвизу/ А.И. Колесников// Палестинский сборник 17 (80): История и филология стран Ближнего Востока в древности и средневековье. -Л.: Наука, Ленинградское отделение, 1967.-С.74-83.
4. Қуръони мачид (тарҷумаи тоҷикӣ). Душанбе, Ирфон, 2007.-606 с.
5. Нёлдеке, Теодор. Таърихи Эрон ва арабҳо дар замони Сосониён/ТНёлдеке.- Техрон, 1980,- 752с.
6. Табарӣ, Муҳаммад ибни Чарир, Таъриху-р-русул ва-л-мулк.- Қоҳира, 1979.-Ҷ.3.-447с.
7. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шоҳнома/А.Фирдавӣ.- Душанбе, 1965.- Ҷ.6- С. 500-501.
8. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шоҳнома/А.Фирдавӣ.- Душанбе, 1964.- Ҷ.9.- 602 с.
9. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шоҳнома/А.Фирдавӣ.- Москва, 1971.-Ҷ.9- С. 382.
10. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шоҳнома. Бо тасхеҳи Ҷалол Холиқи Мутлақ/А.Фирдавӣ.- Техрон 1387 х.ш.-510 с.

REFERENCES:

1. Bundari, Fath ibn Ali. "Shahnomah" of Firdawsi" (Arabic edition). Persian translation by Abdulmohammadi Ayati/F.A. Bundari. - Tehran, 2004. - 651 p.
2. Ibn Asir al-Kamil fi-t-tarih. In 13 volumes. Return of Hamid Reza Ozhir. Tehran: Asotir, 1382.- Vol. 2. – 448 p..
3. Kolesnikov A.I., Two editions of the letter of Muhammad to the Sasanian Shah Khosrov II Parviz / A.I. Kolesnikov / / Palestinian collection 17 (80): History and philology of the countries of the Middle East in antiquity and the Middle Ages. -L.: Nauka, Leningrad branch, 1967.- P.74-83.
4. Holy Quran (Tajik translation). Dushanbe, Irfan, 2007. - 606 p.
5. Nöldeke, Teodor. History of Iran and the Arabs during the Sassanids / T Nöldeke. - Tehran, 1980, - 752 p.
6. Tabari, Muhammad ibn Jarir, Tarikhur-r-rusul wa-l-muluk. - Cairo, 1979.-V.3. – 447 p.
7. Firdawsi, Abulqosim. Shahname / A.Firdawsi.- Dushanbe, 1965.- V. 6. – P. 500-501.
8. Firdawsi, Abulqosim. Shahname / A.Firdawsi.- Dushanbe, 1964.- V.9. - 602 p.
9. Firdawsi, Abulqosim. Shahname / A. Firdawsi. - Moscow, 1971. - V.9. – 382 p.
10. Firdawsi, Abul Qassim. Shahnama. Edited by Jalal Khaliki Mutlaq/A. Firdawi. - Tehran 1387 AH- 510 AD.